

М. В. Іконнікова
Хмельницький

АНТИУТОПІЯ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСУ

Романи-антиутопії стали з'являтися в ХХ столітті. Перші романи-антиутопії довгий час вважалися жанром "буржуазної літератури", що порочили ідеали й дійсність Радянської держави. Однак подальший розвиток соціального експерименту в країні не згладило протиріч між ідеалом і дійсністю, й історія жанру роману-антиутопії несе в собі відбиття цих протиріч. Найбільш гострі ключові моменти суспільно-

політичного життя в російському та українському просторі XX століття відразу викликають підйом інтересу до цього жанру. Так, О. Лазаренко виділяє три вузлових етапи в процесі розвитку роману-антиутопії: перший із них припадає на 1900-1920-і роки; другий – на 60-і роки; третій – на 80-і роки XX сторіччя [1, с.12].

У зв'язку з цими обставинами, жанр антиутопії – предмет дослідження філософії, історії, соціології, політології. Характерно, що в довідкових виданнях з філософії існує стаття "Антиутопія", тоді як не у всіх літературних енциклопедіях вона є (немає такої статті, зокрема, в "Короткій літературній енциклопедії").

Після опублікування в Росії добутку Є. Замятіна "Ми" (журнал "Прапор", 1988 рік) розширюється коло досліджень роману-антиутопії. Сюди додається публіцистичне й "властиво читацьке" осмислення піднятих у цьому жанрі проблем.

У спеціальній літературі існує три основних напрямки досліджень роману-антиутопії: 1) розгляд цього жанру в позалітературному контексті як відбиття історичної дійсності або ідеології; 2) аналіз співвідношення роману-антиутопії з іншими літературними явищами; 3) дослідження, мета яких – створення теоретичної моделі жанру, тобто такої характеристики типу художнього цілого, що пояснювала б його функціонування.

Роман-антиутопія не завжди відмежовується від інших жанрів, зокрема, від утопії. У результаті це позначення додається до добутків, які в дійсності не є зразками цього жанру (наприклад, "Володар мух" У. Голдінга, "Рідке сонце" А. Купріна й т. д.). Не розрізняються антиутопії, які входять до складу авантюрної фантастики другої половини XX століття (як, наприклад, "451° по Фаренгейту" Р. Бредбері або "Повернення із зірок" С. Лема) і класичні антиутопії Є. Замятіна й О. Хакслі, які аж ніяк не вимагають від читача припустити повну реальність того, що відбувається в дійсності іншій, не підвладній існуючим законам. Зате вони змушують читача до "алегоричного", "непрямого" прочитання своїх історій. Нарешті, не визначені різновиди роману-антиутопії й не вивчені їхні співвідношення, тобто не розроблена типологія жанру.

Усі ці завдання не можуть бути вирішені, поки ми не маємо у своєму розпорядженні відповідь на питання про константні структурні

особливості цього типу художнього цілого. Шукана теоретична модель розглядається як варіація моделі жанру взагалі ("тривимірного конструктивного цілого", "тилового цілого художнього висловлення"), запропонована М. Бахтіним на основі дослідження саме роману [2, с.100]. Побудова типології жанру створює нові можливості порівнянь, конкретизації запропонованої теоретичної моделі й розширення сфери її застосування.

Метою статті є створення теоретичної моделі жанру роману-антиутопії. Матеріалом статті є дослідження, у яких прямо ставиться проблема роману-антиутопії як жанру. Однак, наукові праці, присвячені окремим аспектам художнього цілого цього типу, також будуть нами вивчені, оскільки спостереження, які наявні в них, допоможуть надалі більш повно охарактеризувати структуру жанру, що цікавить нас.

Усі наукові праці, присвячені жанру романа-антиутопії, на наш погляд, розділяються на дві великі групи, залежно від того, із чим співвідносяться аналізовані в них добутки. Вони вводяться: 1) у поза літературний контекст; 2) у літературний контекст.

Тут слід домовитися про правомірність розгляду роману-антиутопії, з жанрової точки зору, у позалітературному контексті. Як ми вважаємо, виявлення зв'язку твору з "поточною сучасністю" (М. Бахтін) може виявитися характеристикою одного з аспектів романного цілого, а саме – границі між естетичною та позаестетичною реальностями. Тому вивчення такого співвідношення здається нам можливим і навіть необхідним.

О. Староспєлова виділяє два варіанти такого роду прочитання роману [3, с. 219]. Зразок першого дав критик А. Воронський, що спробував прочитати роман з погляду його конкретно-політичного.

Отже, ми можемо зробити висновок, що антиутопія представляє собою критичний опис суспільства утопічного типу. Антиутопія істотно змінює ракурс розгляду ідеального соціуму, піддається сумніву сама можливість позитивного втілення якого б то не було перетворюваного інтелектуального проекту. В стилістиці антиутопії домінує спрямованість у майбутнє.

Конституювання антиутопії як особливого інтелектуального жанру збіглося за часом (XX ст.) із установленням досить твердих

загальноприйнятих дисциплінарних границь у сфері гуманітарного знання, тому антиутопія майже цілком являє собою літературне явище. (Історично антиутопія веде своє походження від сатиричної традиції Дж. Свіфта, Вольтера, М. Салтикова-Щедріна, Г. Честерстона й ін., а також від жанру романів-застережень, до якого зверталися у своїй творчості. А. Франс, Дж. Лондон, Г. Уеллс, К. Чапек та ін.). Розчарування в прогресі, криза ідеалів європоцентризму, негативні ефекти функціональної диференціації суспільства актуалізували жанр антиутопії, що постійно звертався до репресованих шарів громадського життя (згідно з думкою Оруелла, антиутопія стає можливою лише після того, як "утопія була дискредитована").

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М. М. Формальний метод в літературоведении // Бахтин М. М. Фрейдизм. Формальний метод в літературоведении. – Марксизм и философия языка. – М. 2000. – С. 12.
2. Бахтин М. Эпос и роман. // Вопросы литературы. – М. 1970. – № 1. – С. 100.
3. Рабинович В. С. Олдос Хаксли: эволюция творчества. – Екатеринбург, 1998. – С. 219.
4. Ионин Л. То, чего нигде нет. Размышления о романах-антиутопиях // Новое время. – 1988. – № 25. – С. 40.
5. Муриков Г. Они и "Мы" // Звезда. – 1989. – № 1. – С. 191.
6. Кузнецов С. 1994: юбилей неслучившегося гола (К десятилетию "года Оруэлла") // Иностранная литература. – 1994. – № 11. – С. 244.
7. Борисенко Ю. А. Риторика власти и поэтика любви в романах антиутопиях первой половины XX века (Дж. Оруэлла, О. Хаксли, Е. Замятин): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. 10.01.05 / Ижевский государственный университет, Ижевск, 2004. – С. 20.

